

IVAN IVANJI

TITOV
PREVODILAC

Dopunjeno izdanje

■ Laguna ■

Copyright © 2005, Ivan Ivanji
Copyright © ovog izdanja 2014, LAGUNA

U knjizi su korišćene fotografije iz privatne arhive autora.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

TITOV
PREVODILAC

Sadržaj

<i>Predgovor za dopunjeno izdanje</i>	9
Književnici i političari	13
Prvi put kod Tita	42
Nemačka socijaldemokratija	73
U pratnji ministara inostranih poslova	101
Nemačka Demokratska Republika	134
Tito i Dioklecijan.	170
Diplomatska svakidašnjica i terorizam	196
Dobri vojnik Švejk u Švajcarskoj	224
Sastanak na vrhu u Havani	247
Titova smrt	270
Jezik moćnika i njihovih tumača	275
<i>Imenski registar</i>	317
<i>O autoru</i>	325

Predgovor za dopunjeno izdanje

Tito je ponovo u žiži interesovanja. Nove generacije zanimaju njegov život i njegova politika, dok bi starije želele da se podsete. Na televiziji se, ponekad, istog dana emituju i po dve serije o Titu. U trenutku dok ovo zapisujem, u proleće 2013. godine, na RTS-u 1 prikazuje se niz dokumentarnih emisija pod naslovom *Crveno i crno*, na B-92 *Titova kuhinja*, a mnoštvo je i knjiga napisano o njemu. Neke su ozbiljne, ali po mom mišljenju, objavljeno je i dosta onih krajnje šarlatanskih, ne samo zlonamernih, nego i glupih s mnogo dezinformacija. Ali nije moj posao da polemishem s njima. Ne nameravam da pišem o politici, pa ni o spoljnoj politici Jugoslavije, ne bih ni umeo, još manje nameravam da nudim svoj doprinos istoriji jer te snage nemam. Želim, međutim, da zabeležim svoje viđenje događaja čiji sam neposredni svedok bio, pre svega kao Titov prevodilac, opširnije nego što sam se usudio pre osam godina, ali zahvaljujući tome, želim da zabeležim i sopstveno viđenje ličnosti s kojima sam imao dodir u tom

svojevremenu. Rekao bih da pažljivi prevodilac svoje klijente intelektualno vidi u donjem rublju, zapaža ponešto što većini ostalih savremenika izmiče. A tim povodom ne mogu a da ne kažem ponešto o sebi kao statisti na jednoj zaista velikoj pozornici.

Nemački nobelovac Ginter Gras pre mnogo godina ohrabrivao je moje pokušaje da zabeležim susrete značajnih političara i državnika. „Prevodilaca ima mnogo“, rekao mi je, „ali se do sada nijedan literata nije našao u takvoj ulozi.“

Pitao me je da li sam pre nego što sam počeo da prevodim na visokom nivou položio zakletvu da ću ćutati. Rekao sam da nisam. Sigurno su me odgovarajuće službe solidno proverile, mada to nisam ni osetio, ni primetio. Pretpostavljam da formalnosti nisu bile potrebne jer je jasno da se osoba, koja namerava da bude izdajnik i koja bi za manje ili veće nagrade prodavala informacije koje je prikupila radeći kao prevodilac, ne bi osećala vezanom nikakvom zakletvom, obavezom ili pismenim obećanjem. U mojoj generaciji jednostavno se podrazumevalo šta je moguće, a šta je moralno i ljudski nedozvoljeno.

Nisu bile pristupačne sve arhive u kojima bih mogao da proverim važne podatke. U to sam se nekoliko puta i uverio. Neka dokumenta, za koja pouzdano znam da postoje, za sada nigde ne mogu da se pronađu. Tešim se da prevodilac pažljivije od bilo koga drugog sluša i odmerava svaku reč, pa tako stiče utisak o onima koji ih izgovaraju ali i događajima kojima prisustvuje. Lekari svoje pacijente posmatraju telesno ogoljene, a prevodioci svoje klijente, u najmanju ruku, duhovno ogoljene.

Nažalost, nikada nisam vodio dnevnik. Nisam pravio lične zabeleške o zanimljivim razgovorima kojima sam prisustvovao. Često sam pisao zapisnike za svoje poslodavce, Tita ili druge političare, ali nisam potajno zadržavao kopiju za sebe. Šteta! Ipak se nadam da mi se najbitnije i najzanimljivije urezalo u pamćenje, dok ostalo i ne zaslužuje da bude zabeleženo.

Imam još jedan problem, nešto drugačiji od većine autora sličnih spisa koji, baš kao i ja, misle da treba da opterete čovečanstvo svojim uspomenama. U romanima i pripovetkama već sam opisao ponešto od onog što sam doživeo radeći s političarima. Postoji, na primer, jedna scena u mom romanu *Barbarosin Jevrejin u Srbiji*, u kojoj se izmišljen lik Marko bratimi s ministrom unutrašnjih poslova Istočne Nemačke Erihom Milkeom; u knjizi sam tu scenu morao da ponovim gotovo doslovno jer sam je doživeo. O sastanku nesvrstanih u Havani napisao sam knjigu *Pisma iz Havane*, a sada o pojedinim događajima, objavljenim u njoj, pišem mnogo otvorenije.

Mnogo sam epizoda u različitim situacijama prepričavao raznim sagovornicima, i činilo mi se da me ljudi rado slušaju. U prijateljskom razgovoru, međutim, nije neophodno obraćati pažnju na svaki detalj. Način kazivanja može biti efektniji od istine. Ponekad izraz lica saopšti ono što se ne usuđuješ ni da izgovoriš, a kamoli zapišeš. Niko neće da te, kako se narodski lepo kaže, „uhvati za reč“. Ako zapisuješ s namerom da objaviš svoje uspomene, ne smeš da kažeš ništa proizvoljno; ako opisuješ ono što nije dokumentovano, odgovoran si pred sobom i čitaocima.

Ovde moram da se zapitam da li je uopšte moguće, kao pred anglosaksonskim sudom, da se kaže „cela istina i ništa drugo osim istine“. Bojim se da nije, da „celu istinu“ ne zna niko do Boga. A ja, nevernik, ne mogu da se pouzdam čak ni u njega. Zbog toga unapred priznajem svoju subjektivnost. Drugačije ne umem, niti hoću.

Književnici i političari

Najzanimljivije doživljaje imao sam, ali i najviše novaca u životu zaradio, zahvaljujući nemačkom jeziku. Odrastao sam u trojezičnom kraju. U mom zavičaju, u Banatu, dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoleća, svako, ama baš svako koga sam poznao govorio je srpski, mađarski i nemački. Moj otac, koji je studirao medicinu u Lajpcigu, smatrao je da se kod nas nemački jezik ne govori dobro, nije ga čak ni on govorio perfektno, pa je za mene angažovao guvernantu kojoj je nemački bio maternji. Njoj zahvaljujem što pravilno govorim i pišem na tom jeziku. Sećanje na nju zapisano je u mom romanu *Guvernanta*, samo što se, za razliku od lika u romanu, zvala Ilze Šluderman, i nije bila Austrijanka nego Slovenka iz sela Vitanje, niti je u stvarnosti bila sekretarica u Gestapou, kao lik u romanu, koji liči na nju. Ovde je bitno samo to kako se baratanje jezikom, koji sam od nje naučio, odrazilo na moju biografiju.

Poemu *Jama* Ivana Gorana Kovačića (1913–1943) pročitao sam neposredno posle rata kao učenik arhitektonskog

smera Srednje tehničke škole u Novom Sadu. Bio sam potresen. Danas tu poemu procenjujem s veće distance, i s poetskog stanovišta smeta mi patetika, ali svakako ostaje utisak strašnog događaja, oslepljivanja i ubijanja, pogotovu kada znamo da je pesnik kasnije stradao na gotovo isti način.

To me delo toliko opsedalo da sam morao nešto da uradim s njim. Dramatizovao sam ga, režirao i izveo još kao učenik, na sceni, s drugovima iz škole. Uostalom, to je bio i moj prvi pravi kontakt s dramskom umetnošću. Nisam ipak bio zadovoljan, morao sam i dalje da se bavim *Jamom*, pa sam je prepevao na nemački jezik. Mnogo toga sam kasnije zaboravio u životu, ali prve strofe na nemačkom još znam napamet.

Nedavno sam sređujući stare rukopise naišao na taj prevod i shvatio da on u stvari nije dobar. Ali tada kada je nastao, 1949. ili 1950. godine, bio sam veoma ponosan što sam mislio da sam uspeo. Hteo sam da mi neko potvrdi da je tako. U međuvremenu sam stekao diplomu arhitektonskog tehničara i bio upućen na pedagoški kurs u Beograd, da bih posle bio naimenovan za nastavnika srednje tehničke škole. Počeo sam da predajem nacrtnu geometriju, građevinske konstrukcije i tehničko crtanje. Imao sam devetnaest godina, a moji učenici, među njima i te kako zgodne učenice, bili su samo dve-tri godine mlađi. Name-ravao sam vanredno da studiram arhitekturu. Iako sam već objavio neke pesme, nisam – ili još nisam – pomislio da bi to moglo biti moje zanimanje. Želeo sam da gradim kuće.

Neko mi je ispričao da postoji književnik Oto Bihalji Merin, koji kod nas najbolje govori nemački. Raspitao sam se gde stanuje i jednog dana drsko, nenajavljen, zakucao na

njegova vrata s izjavom da sam preveo *Jamu* Ivana Gorana Kovačića, a on neka bude ljubazan da proveri da li to valja. Bihalji me je shvatio ozbiljno, primio je rukopis, rekao da dođem za nekoliko dana, a onda me poučio:

„Vi pišete jezikom Getea i Šilera, ali to nije nikakva pohvala, danas se tako više ne sme pisati...“ Dao mi je nekoliko pesama Bertolta Brehta prekucanih na pisaćoj mašini. „Nemački se danas piše otprilike ovako...“, rekao je.

Naše prijateljstvo trajalo je do kraja njegovog života. Ako fraza o „očinskom prijatelju“ uopšte ima nekog smisla, onda ona važi za Bihaljijev odnos prema meni. Poznanstvo s njim dovelo je do još jednog preokreta u mom životu. Naime, predložio je Čedomiru Minderoviću, generalnom sekretaru novoosnovanog Saveza književnika Jugoslavije, da me uzme za svoga sekretara. Predsednik je bio Ivo Andrić. Dao sam otkaz u školi, zaboravio na tablu za crtanje i šestare, upoznao najveće pisce svoje zemlje i mogao da ih posmatram izbliza.

Ivo Andrić i Miroslav Krleža za mene su do tada bili polubogovi, a onda su se pokazali kao sujetni, ljubomorni, ali svakako zanimljivi, ipak ljudi od krvi i mesa. Zahvaljujući pokušaju da prevodim poeziju i dobrom vladanju nemačkim jezikom približio sam se umetnosti baratanja rečima. Sticao sam nova poznanstva u svetu literature. Hteo bih pre svega da opišem susrete i doživljaje s laureatima Nobelove nagrade.

Jednog dana mi je u Savezu književnika Ivo Andrić dao list hartije na kome je napisao pismo: „Dajte, molim vas, da se to prekuca...“ Nisam imao kome „da dam“, nego sam ga sâm prekucao.

Sutradan je ovlaš pogledao prekucano pismo, ispravio nešto na dva mesta i potpisao ga. Posle sam proverio da nisam možda ja pogrešio – nisam, on se naprosto predomislio povodom nekih formulacija. Pomislio sam: toliko je učtiv da nije hteo da mi naloži da ponovo sve prekucam, ali ja sam to, naravno, ipak učinio. Kad sam mu ponovo dao pismo da ga potpiše, opet je, sad na druga dva mesta, nešto ispravio i potpisao. Koristio je neke slične, ali ipak drugačije fraze. To mi je bilo čudno. Ponovo sam prekucao pismo. Sve se ponovilo i treći put, Andrić je uzeo penkalo, ispravio nešto i taman hteo da potpiše, ali se trgnuo i pitao:

„Zar nisam već potpisao to pismo?“

„Jeste, i to već dva puta!“

„Oprostite“, nasmešio se. „To je nespozum. Trebalo je da vam objasnim. Ja samo želim da primalac pisma vidi da sam ga prekucanog pažljivo ponovo pročitao i svojeručno ispravio, ali zapravo mi je svejedno...“

Jedne večeri sam ga zatekao kako sedi sâm za stolom u Klubu književnika. Mahnuo mi je da pridem. Shvatio sam poziv kao veliku čast i priliku i pokušao da započnem neki pametan razgovor – imao sam dvadeset dve godine, on šezdeset – pa sam mu objasnio da je on za mene kao Gete, a da je njegov život, baš kao i život velikog Nemca, njegovo remek-delo, jer ga je proživio baš onako kako je i hteo... Verovatno je smatrao da sam bezobrazan, i danas me je sramota što sam mu se tako obratio, ali uzvratilo je samo pitanjem: „A otkud vi znate da sam hteo baš tako da živim kao što sam hteo da živim?“

Mladim piscima održao je predavanje o tome kako treba pisati. Neko ga je tom prilikom zapitao šta misli o

socijalističkom realizmu, tada još obaveznom u Jugoslaviji. Njegov odgovor je glasio:

„Pa, znate, kakav socijalizam, takav realizam!“

Predsedništvo Saveza književnika Jugoslavije, pod njegovim predsedavanjem, raspravljalo je 1950. godine da li da povodom desetogodišnjice Narodnooslobodilačke borbe izda antologiju pesama posvećenih toj temi. Ja sam vodio zapisnik. Počela je oštra diskusija o pesnicima koji bi trebalo da budu zastupljeni, a naročito o Radovanu Zogoviću koji se izjasnio u prilog Rezolucije Informbiroa. Jedni su smatrali da se takva antologija ne može objaviti bez njegovih zaista već klasičnih stihova, drugi da je nedopustivo da on bude zastupljen u antologiji iza koje stoji Savez književnika. Andrić je neko vreme mirno drugima davao reč, pa mu je dosadilo:

„Dao bih sada sebi reč, drugovi. Imam i ja nešto da kažem. Znate, ako ta antologija ikada izađe, evo, obavezujem se da ću sâm pojesti ceo tiraž. Da li se još neko javlja za reč? Niko? Prelazimo na sledeću tačku dnevnog reda...“

Bio sam u osnovnoj organizaciji SKJ pri Savezu književnika kada nam je, kao i svima drugima, stigla direktiva CK da partija treba da se podmladi. U tom sastavu reč su vodili predratni komunisti, već su oni primljeni u toku Narodnooslobodilačke borbe važili za relativno nove, mi posleratni skojevci nikad usta nismo otvorili. Drugi su već drugačije opisali Andrićev prijem u Partiju, ali ja ga se sećam ovako: Milan Bogdanović je na opšte iznenađenje predložio Ivu Andrića. Pitao sam se kakvo je to „podmlađivanje“, ali nisam se usudio ništa da kažem. Nije, uostalom, niko. Bogdanoviću je rečeno da pita Andrića. Na sledećem sastanku Bogdanović je izvestio: „Drug Ivo

se veoma uplašio i rekao da će pitati druga Ročka da li baš mora...“ Ročko je bio Rodoljub Čolaković. Na jednom od sledećih sastanaka Ivo Andrić se pojavio, nije rekao ni reči, ali posle više nije dolazio.

Savez književnika dobio je odmaralište u Voloskom, predgrađu Opatije. To je bila vila koju je svojevremeno austrijski car Franja Josif poklonio svojoj ljubavnici, glumici Katarini Šrat. Prelepa kuća s ogromnom baštom i naravno sopstvenim prilazom moru. Na prvom spratu dva apartmana. Prvi gosti u njima – Ivo Andrić i Miroslav Krleža. To se nekako i podrazumevalo. Pošto sam kao sekretar sekretara imao pristupa raspodeli prostorija, dve skromne sobe u suterenu dobili smo pesnik Slavko Vukosavljević i ja. Imao sam prilike da posmatram književne divove u kupaćem kostimu.

Ivo Andrić je u more skakao i sam bi potom otplivao svoju stazu. Bio je za svoje godine lepo građen. Čvrste, dobro formirane noge, nigde sala. Za to vreme Krleža je u belim pantalonama i sa slamnatim šeširom na glavi sedeo u hladu. Pitali smo ga da li se kupa. Odgovorio je pravom tiradom na temu koliko stanovnika ima Rijeka, koliko tona izmeta i urina se iz tog grada uliva u riječki zaliv i da mu ne pada na pamet da uđe u to – moram bukvalno da citiram – govno.

Mi mlađi smo naravno nastavili da se kupamo, a s nama se u moru praćakala i Krležina supruga, slavna glumica Bela. Ispričali smo joj šta nam je Krleža rekao i pitali je za komentar.

„Ma pustite ga, ugojio se kao krmak, pa ga je stid da se skida pred vama svima...“

Da ostanem kod nobelovaca. Gintera Grasa, koji je samo dve godine stariji od mene, upoznao sam nešto kasnije, ali indirektno opet zahvaljujući Ivi Andriću. Andrića su pozvali na Kongres književnika Nemačke Demokratske Republike (ili Istočne Nemačke, kako smo je tada zvali), ali on nije hteo da se odazove. Ispostavilo se da nijedan naš poznatiji književnik nije imao volju da putuje za Berlin. Generalni sekretar Saveza književnika tada je bio Aleksandar Vučo, pa me je pitao da li ja hoću da putujem. I te kako sam hteo. Ali tek na licu mesta shvatio sam zašto od starijih i pametnijih niko nipošto nije želeo da krene na taj put.

Posle takozvane Rezolucije Informacionog biroa komunističkih partija, kod nas uglavnom poznatog kao Informbiro, koji je bio neka vrsta naslednika Kominterne, a kao izraz konflikta između Staljina i Tita, došlo je do dramatičnog zaoštavanja odnosa između Moskve i Beograda. I još gore, u Istočnom Berlinu Tita su zvali „pas čuvar na lancu imperijalizma“, a krstili su i njega i njegovu zemlju raznim pogrđnim izrazima. Iako su formalni međudržavni odnosi donekle bili sređeni, u Istočnom Berlinu još nisu bili sigurni kako da se odnose prema nama, gde da smeste našu zemlju i kako da tretiraju njenog izaslanika. A to je u ovom slučaju išlo na račun delegata Saveza književnika Jugoslavije, to jest na moj račun.

Na aerodromu me dočekaao predstavnik njihovog Saveza, predstavio se – čini mi se da se zvao Šnajder – i rekao da će biti moj prevodilac. Odgovorio sam mu na nemačkom da meni prevodilac nije potreban.

„Onda ću uvek biti tu da vam se nađem...“

Pratio me i u toalet, kao, baš bi uvek kad i ja morao i on. Ispričao mi je da je podunavski Švaba iz mog kraja. Nekoliko puta bih mu rekao šta upravo mislim i ponudio mu da to može da zabeleži u svom izveštaju, a on bi se tada samo tužno nasmešio. A imao sam o čemu da razmišljam i na šta da se žalim.

Počelo je već redosledom zvaničnog pozdravljanja gostiju na početku Kongresa. Na prvom mestu su, razume se, pozdravljeni delegati slavnog Sovjetskog Saveza, zatim, po abecedi, pisci iz ostalih socijalističkih zemalja, a posle njih navedena su imena prisutnih autora iz Afrike i Azije, konačno i onih iz „kapitalističkih zemalja“. Tek na kraju, kao poslednja, pomenuta je Jugoslavija, to jest moja malenkost. Stvarno sam po godinama bio jedan od najmlađih, pa valjda i nisam imao razloga da se zbog toga osećam povređenim, ali uskoro sam morao da ustanovim da su me uvek i svuda namerno zapostavljali. Kad su se sastavljale delegacije za polaganje venaca na grobove poznatih nemačkih pisaca, izrazio sam želju da se priključim onima koji će obići spomenik Bertoltu Brehtu. Hladno mi je rečeno da za mene nema mesta. Odgovorio sam: ako je problem to što nemaju dovoljno automobila, siguran sam da će mi jugoslovenska ambasada staviti kola na raspolaganje. Posle toga sam, naravno, mogao da pođem sa ostalima jer se našlo mesta u kolima.

Osim jednog kolege iz Zapadnog Berlina, niko nije primetio šta mi se događa. On je upravo izazvao veliko uzbuđenje svojim prvim romanom *Limeni doboš*, koji su neki kritičari napali kao polupornografski. Tada, a moglo je to biti 1959. ili 1960. godine, Istočna Nemačka se veoma trudila oko Gintera Grasa, prepoznavši u njemu

borca protiv fašizma, možda čak i saveznika na Zapadu. Koristilo mi je što se Gras prema meni odnosio pokroviteljski. Pozvao me u svoj tada još veoma skroman stan u Zapadnom Berlinu, a upravo su mu se bile rodile dvojke. Pravio se važan: „Kad ja odlučim, to su naravno blizanci!“ Posle je imao dece, a nikad više blizance, ali voleo je da se pokazuje kao potentan. I pored toga mi je bio – i ostao – beskrajno simpatičan.

Docnije sam preveo njegove romane *Pseće godine* i *Lokalna anestezija*. Ostali smo u vezi: on je više puta dolazio u Beograd, a viđali smo se i u Nemačkoj. Kad pitaju moga sina Andreja kako tako dobro govori nemački, on ima običaj da u šali kaže da mu je Ginter Gras bio bebi-siterka. Bilo je to zaista dvadesetak minuta. Došao je kod nas u stan na Voždovcu, ja sam kasnio, a moja žena je bila ludo uzbuđena jer je morala na baletsku probu. Gras je imao razumevanja – njegova prva žena takođe je bila balerina – pa je pristao da čuva dete petnaestak minuta dok ja ne stignem.

Gras me upoznao s Egonom Barom, bliskim saradnikom Vilija Branta koji je tada još bio gradonačelnik Zapadnog Berlina. S Brantom sam, opet zahvaljujući Grasu, napravio intervju za naš list *Omladina*. Između Savezne Republike Nemačke (ili Zapadne Nemačke) i Jugoslavije formalno su bili prekinuti diplomatski odnosi na osnovu takozvane Halštajnovne doktrine, jer smo priznali Nemačku Demokratsku Republiku (ili Istočnu Nemačku). Bar mi je rekao da će, ukoliko postane ministar spoljnih poslova, što još nije bilo sigurno, iako je tada već bilo predmet političkih pregovora, Brant prvo uspostaviti diplomatske odnose s Rumunijom, a tek posle

s Jugoslavijom, i to isključivo iz taktičkih razloga, ali treba da znamo da mu je kontakt s Beogradom važniji nego s Bukureštom. Shvatio sam da to nije za objavljivanje, već sam znao da u svetu diplomatije postoji običaj da se neke poruke prenesu neformalno, uz pomoć privatnih lica, što smo u ovom slučaju bili Bar i ja. Razume se, sve što mi je rečeno i pismeno sam preneo našem Ministarstvu inostranih poslova i tadašnjem ministru Marku Nikeziću, pa mi je to u stvari bila i prva prava tajna diplomatska misija.

Godinama kasnije, za vreme mog gostovanja u diplomatiji u ulozi savetnika ambasade u Bonu, Gras je došao kod nas na ručak, a moj već desetogodišnji Andrej začuđeno je pitao:

„A zašto vas dvojica govorite jedan drugom vi, kad se tako dugo poznajete?“

„Zaista, zašto?“, pitao se i Gras. I tako smo prešli na ti.

Jednom, u mom odsustvu, Gras je zamolio našeg sina da svojoj majci, koja još nije znala nemački, prevede:

„Reci joj, ona mi izgleda kao da se gola kupa u reci punoj govana, ali svako govno je obilazi u velikom luku...“

Drugog nemačkog nosioca Nobelove nagrade za književnost Hajnriha Bela upoznao sam čak i ranije, 1953. godine, kada sam kao mladi novinar *Omladine* prvi put posle rata došao u Nemačku. Napravio sam s njim intervju. On me tada upozorio na jednog mladog pisca, koji je bio poreklom iz Jugoslavije, a čiji se roman *Mrtvaci na odsustvu* upravo pojavio. Tako sam upoznao Mila Dora, rođenog kao Milutin Doroslovac, koji će mi postati jedan od najdražih prijatelja u životu. Znatno kasnije, kad je situacija u Jugoslaviji za to postala zrela, sa svojim sinom preveo sam taj roman na srpski jezik. Doroslovac to nije

umeo ili nije hteo. Mislim pre da nije hteo jer je, uprkos decenijama koje je proveo u Austriji, i dalje savršeno govorio svoj maternji jezik. Biće da mu je bilo isuviše bolno da se izvorno ponovo sretne sa svojim mukama u specijalnoj policiji u okupiranom Beogradu. Ali znam, takođe iz sopstvenog iskustva, da je teško prevoditi samoga sebe. Nekoliko puta sam svoje zapise prevodio s jednog na drugi jezik. Doslovno sebe prevoditi prilično je dosadno. Zbog toga uvek ponešto i promenim u tekstu u nadi da ga popravljam, a zapravo ne prevodim, nego na drugom jeziku pišem nanovo. Ni veliki španski pisac i borac protiv fašizma Horhe Semprun, koji je zbog Frankovog režima svoje romane morao da napiše na francuskom jeziku, kasnije, kao španski ministar kulture, nije više imao snage da prevodi svoja dela. Prevodili su ga drugi na njegov maternji jezik.

Prevodio sam i Hajnriha Bela. Bilo je mnogo jednostavnije s njim, nego mučiti se s Grasom. Sa stanovišta prevodioca, rad na Belovim tekstovima lakši je prvenstveno zbog toga što je njemu stalo do priče, do fabule, a nema smisla za jezičke eksperimente. Kod Grasa, međutim, svaka reč predstavlja novi, nesavladivi problem. Jedan od njegovih naslova je, na primer, *Die Rättin*, izmišljena, do objavljivanja te knjige nepostojeća reč izvedena iz reči *die Ratte*, što znači *pacov*. Ali *pacov* je na nemačkom jeziku izvorno ženskog roda, a svojom novom varijantom Gras pojačava taj *feminini* prizvuk. Šta da kažemo na srpskom, *pacolinka* ili *pacovčica*? Ništa ne asocira na original. Neka poglavlja romana *Pseće godine* napisana su na danciškom dijalektu. Danzig – Gdanjsk – leži na Baltičkom moru. Pokušao sam da prevodim na dalmatinsko narečje, ali nije

išlo. Dalmatinski je pun sunca, čempresa, zlaćanog odsjaja na talasima, a danciški tmuran, maglovit, tamnosiv. Liče jedan na drugi kao maslina i ćilibar. Izmislio sam tim povodom nekakav svoj dijalekat. Kritika me zbog toga nije izgrdila, naprotiv, čak je i strogi Mihiz pohvalio taj prevod. Dozvoljavam sebi da idem i korak dalje. Niče je napisao da postoji jedno *i* u nemačkoj književnosti koje ne razume i ne prihvata, Gete *i* Šiler. Za mene postoji još jedno takvo nerazumljivo *i*, naime Gras *i* Bel. Hoću da kažem da je Gete za mene neuporedivo veći od Šilera, kao što je Gras od Bela.

Toliko o nosiocima Nobelove nagrade među mojim poznanicima u svetu književnosti. Vraćamo se u Berlin, Grasu i Brantu.

Voleo bih da saznam da li o mojoj prvoj poseti Istočnom Berlinu povodom kongresa književnika postoji zabeleška u arhivu tajne službe Štazi (*Staatssicherheit*). Pretpostavljam da postoji dosije o meni. On počinje već na aerodromu pred međunarodni skup književnika kad me dočekaao simpatični čovek koji je hteo da bude moj prevodilac. Njegovi izveštaji o meni su svakako sačuvani.

Pouzdamo znam da postoji izveštaj o mojoj poseti Zapadnom Berlinu kad sam upoznao Branta i Bara. Kao novinari omladinske štampe dobijali smo male dnevnicke za putovanja u inostranstvo, a štedeli smo iz sve snage ne bismo li što više kupovali i poneli kući. Kad sam kretao u Zapadni Berlin, nemački novinar Ansgar Skriver, s kojim sam se pre toga upoznao na jednoj međunarodnoj konferenciji omladinskih listova i časopisa u gradu Špejeru na jugozapadu Nemačke, organizovao je da u Berlinu besplatno stanujem kod jednog njegovog prijatelja, koji

se prezivao Gromnika. Reče mi da je mladi socijaldemokrata. Gromnika i ja smo diskutovali o svemu, ali najviše o samoupravljanju u Jugoslaviji. Ubrzo posle toga nekoliko dana bio je moj gost u Beogradu.

Posle nekog vremena Ansgar mi je ispričao da se ispostavilo da je dotični Gromnika „radio za istok“. Kad mu je zaprećeno hapšenjem, u poslednjem trenutku je pobeo u istočni deo grada. Mladi socijalisti su sve saznali pre nemačke kontraobaveštajne službe *Verfassungsschutz* i pre nje stigli u njegov stan. On se toliko žurio da je zaboravio fasciklu u koju je uredno odlagao kopije svojih izveštaja. Tu su našli zapis o meni uz konstataciju da nisam „dobar komunista“. Zašto? Tada sam stanovao u Ulici Stevana Sremca, u staroj, oronuloj zgradi, a njemu ustupio sobičak prema dvorištu. Pošto zavesa nije bila dovoljno široka, zatvarao sam je partijskom značkom koja je bila na čvrstoj, dugačkoj igli. On je utvrdio da je to svetogrđe jer pouzdan drug ne sme tako da se odnosi prema partijskim simbolima. Znatno kasnije opet sam, preko nažalost rano preminulog Ansgara Skrivera, saznao da je naš Gromnika radio i za zapadnonemačku tajnu službu BND i da je za nju pisao izveštaje sa istim ili sličnim sadržajem kao za istok. O meni takođe.

Kad je već reč o zapadnim službama, i njihovom interesovanju za ljude poput mene, ponekad mi nisu delovale ništa bolje od istočnih. Neposredno nakon ženidbe zapadnonemačka ambasada mi je ponudila „studijsko putovanje“ – ako želim, može i sa suprugom. Rekoh da želim, nisam im, naravno, priznao da ništa ne nameravam da „studiram“, nego samo da zajedno malo proputujemo na račun bogate države. Pitali su me s kim bih voleo da se

sretnem i s kim da se upoznam. Naveo sam stare prijatelje, kao što su Ginter Gras u Berlinu, književnik Gabriel Laub u Hamburgu, funkcioner Socijaldemokratske partije iz Frankfurta na Majni Fred Gebhart, koji je bio u prvoj nemačkoj omladinskoj delegaciji u poseti Jugoslaviji posle rata. S tihim užasom zapažam da smo u trenutku kada ovo beležim od svih njih živi samo još Gras i ja. Gebhart mi je pokazao službeno pismo kojim su me najavljivali. Pisalo je da sam Titov prevodilac i da kao takav imam „veliki uticaj“, pa neka moji domaćini budu ljubazni da posle napišu izveštaje o sadržini naših razgovora. To se događa u demokratskoj Zapadnoj Nemačkoj! Razume se da nikakvog uticaja u svojoj zemlji nisam imao, to je izmislio nemački ataše za kulturu – prezivao se Sikora – koji je time isticao značaj kontakata sa mnom. U šali sam mu govorio da bi bio perfektan špijun, jer je odlično govorio naš jezik, da ne izgleda tako „špijunski“, što je on prihvatao s prilično kiselim osmehom. Nekoliko godina kasnije uhapšen je baš kao špijun, i to u svojoj Zapadnoj Nemačkoj, ali kao agent koji je radio za „istok“. Posle Jugoslavije postavljen je za „ministra-savetnika“ u Varšavi, tamo mu je sekretarica postala ljubavnica, a ona je radila za poljsku obaveštajnu službu...

Formalni domaćin u Nemačkoj bila nam je tada organizacija *Inter Nationes* sa sedištem u Bonu. Kada sam gotovo deceniju posle toga postao savetnik za kulturu i štampu naše ambasade, sprijateljio sam se sa šefom te službe. Rekao sam mu da i mi u Jugoslaviji često imamo goste iz inostranstva, ali da ne umemo da sređeno vodimo podatke, iako mnogi od njih, naročito iz nesvrstanih zemalja, često postanu važne političke ličnosti, čak i

ministri. Zamolio sam ga da mi zbog toga dâ što iscrpnije podatke o radu svoje kuće. „Kako da ne, vrlo rado!“ Poslao mi je brdo izveštaja o Parlamentu i Ministarstvu inostranih poslova, samo što nisam našao ništa zanimljivo. Otišao sam ponovo kod njega i rekao mu da sam čuo da oni u svom kompjuteru imaju dosijee za pedesetak hiljada ličnosti koje su im bile gosti. To bih voleo da vidim. Tada, sredinom sedamdesetih godina, kompjuteri su bili glomazni, još su bili čudne, pomalo misteriozne sprave.

„Ah, taj naš kompjuter, dragi gospodine Ivanji!“, nasmešio se ljubazno. „Jeste, jeste, svašta mi ukucavamo, ali posle ne znamo šta da radimo s tim...“

To me malo naljutilo, pa sam ga direktno pitao:

„A vaše kolege iz Pulaha, da li oni znaju šta da rade s tim podacima?“

Pulah je malo mesto pored Minhena u kome je bila smeštena centrala obaveštajne službe BND-a. Moj sagovornik se nasmešio još ljubaznije i značajno potvrdio:

„Oni znaju!“

Često sam putovao u Nemačku, čudno je reći, ali mora se: u obe Nemačke. U istočnu nemačku državu, u različitim ulogama. Dolazio sam kao Titov prevodilac ili u pratnji drugih državnih i partijskih funkcionera. Jednom sam došao u ime naše televizije, da snimim svoj film o Bertoltu Brehtu, drugi put da kupim njihove filmove. Kasnije sam ponekad privatno prelazio iz Zapadnog u Istočni Berlin. Od 1974. do 1978. godine bio sam savetnik naše ambasade u Bonu. Kad sam postao sekretar Predsedništva Saveza književnika Jugoslavije, između 1982. i 1988. godine, dolazio sam i u tom svojstvu. Njihovoj službi verovatno sam delovao kao neko ko je s raznih

pozicija zadužen za Nemačku. Nisu mogli da znaju da mi je veliki reditelj Život sve te uloge dodeljivao slučajno, da nisu međusobno imale nikakvih veza.

S tajnom službom Štazi – *Staatssicherheit* – *Državna bezbednost* – od čijeg imena se mnogim Nemcima starije generacije još i danas ledi krv u žilama, mnogo više nego kad se kod nas pomene Ozna ili Udba, imao sam čak jedan kontakt na najvišem nivou.

Pre toga je zapadnonemačka televizija emitovala prilog o životu diplomata u Bonu. Uzeli su ambasadora Indije, ministra savetnika Sjedinjenih Američkih Država i savetnika za kulturu i štampu Jugoslavije – mene. Nešto posle toga u državnu posetu Jugoslaviji došli su predsednik Nemačke Demokratske Republike Erih Honeker, predsednik vlade Vili Štof i ministar unutrašnjih poslova i državne bezbednosti Erih Milke. Kabinet predsednika pozvao me je iz Bona da budem prevodilac. Honeker mi je tim povodom rekao da je video emisiju o meni. To me začudilo, zar taj čovek nema pametnija posla?

Sutradan Titovim „plavim vozom“ krećemo prema Belju; posle večere se Honeker, Štof i Stane Dolanc, koji je bio u njihovoj pratnji, povlače, a ja nekako neoprezno i slučajno ostajem s Milkeom u salonskom vagonu. Nudi mi da pijemo i kaže:

„Ti radiš u ambasadi u Zapadnoj Nemačkoj, a dolaziš da prevodiš nama, to nije u redu!“

„Zašto da ne, gospodine ministre, gde god da sam, radim za Tita!“

„Koješta! Prestani da mi govoriš gospodine ministre, mi smo drugovi. Sad ćemo se pobratimiti!“